

# Maličká slzička

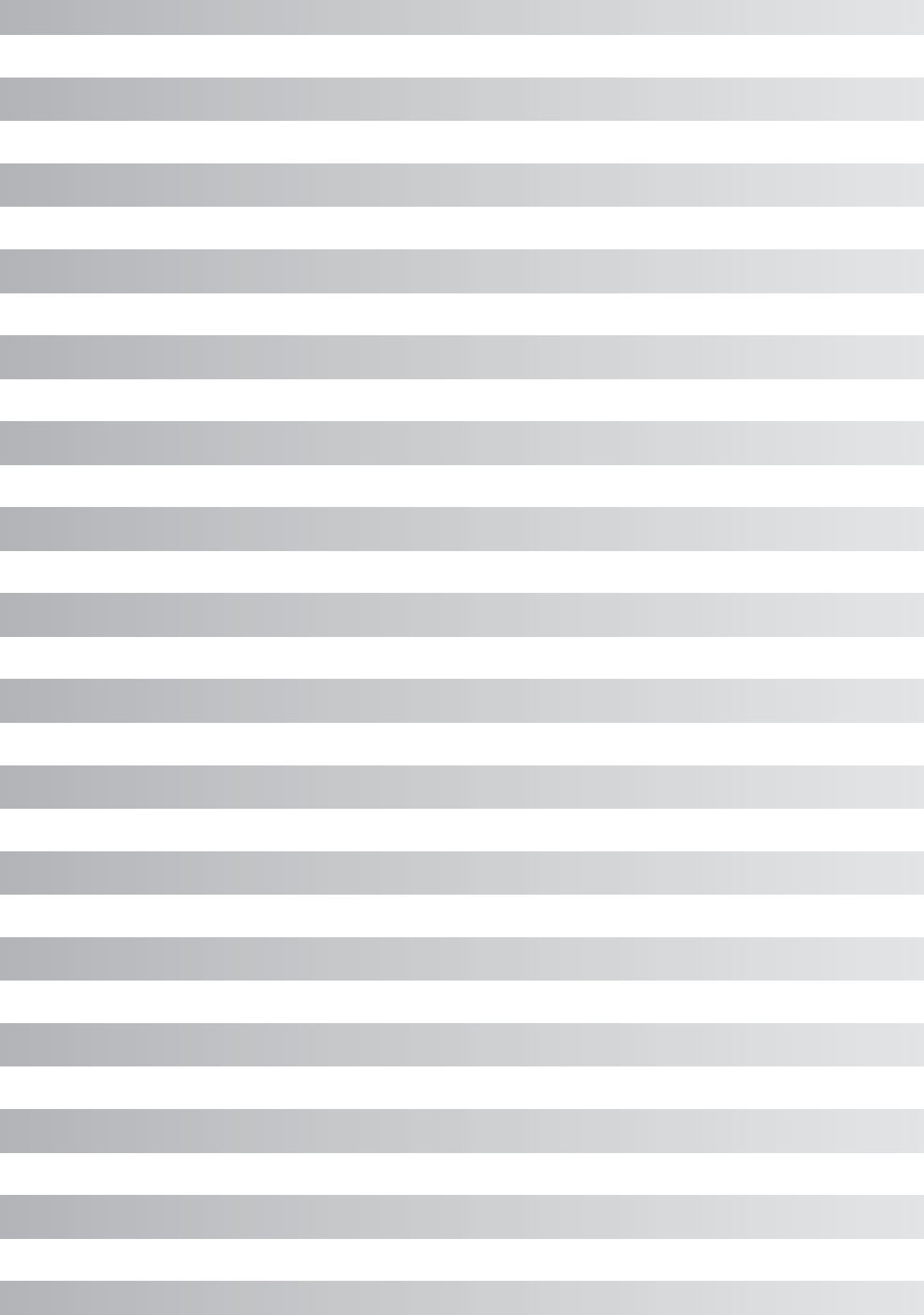
# A Tiny Teardrop

NACIZMUS A JEHO  
NIČIVÉ DÔSLEDKY  
V ŽIVOTOCH  
STREDOEURÓPSKÝCH  
HUDOBNÍKOV  
(1933—1945)

THE DEVASTATING  
IMPACT OF NAZISM  
ON THE LIVES  
OF MUSICIANS IN  
CENTRAL EUROPE  
(1933—1945)

AGATA SCHINDLER





# Maličká slzička

**NACIZMUS A JEHO  
NIČIVÉ DÔSLEDKY  
V ŽIVOTOCH  
STREDOEURÓPSKYCH  
HUDOBNÍKOV  
(1933—1945)**

**AGATA SCHINDLER**

# A Tiny Teardrop

**THE DEVASTATING  
IMPACT OF NAZISM  
ON THE LIVES  
OF MUSICIANS IN  
CENTRAL EUROPE  
(1933—1945)**

Preložili / Translated by  
Anna Pomichalová, Miroslav Pomichal

hudobné  entrum  
MUSIC CENTRE SLOVAKIA

BRATISLAVA, 2016

*Agata Schindler*

MALIČKÁ SLZIČKA  
NACIZMUS A JEHO NIČIVÉ DÔSLEDKY V ŽIVOTOCH  
STREDOEURÓPSKYCH HUDOBNÍKOV (1933 — 1945)

*A TINY TEARDROP*  
*THE DEVASTATING IMPACT OF NAZISM ON THE LIVES OF*  
*MUSICIANS IN CENTRAL EUROPE (1933 — 1945)*

Copyright © Agata Schindler 2016

Translation © Anna Pomichalová, Miroslav Pomichal 2016

Translation of printed and manuscript sources

from German to Slovak © Agata Schindler 2016

This edition © Hudobné centrum 2016

Design © Peter Gála 2016

All reproductions used by permission of Archiv Berliner Philharmoniker, Archív SND, Archiv der Sächsischen Staatstheater, Hava Bloedy-Vinner, CGIA Sankt-Peterburga, Dokumentationsbibliothek Davos, Alica Elbertová, Miriam Friedman Morris, Tomáš Hanus, Hudební archiv České filharmonie, Indiana University William and Gayle Cook Music Library, ITS Archives – Bad Arolsen, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Kutatókönyvtár, Österreichisches Staatsarchiv, Památník Terezín, the Sheets family, Slovenský národný archív, Suzanne Sonnenschein, and Pavol Zelenay.

ISBN 978-80-89427-73-4

# OBSAH

---

PREDSLOV  
7

NAMIESTO ÚVODU  
9

PREDĽŽENÁ RUKA NEMECKA  
K založeniu a úlohám Hudobnej komory  
v Slovenskom štáte v roku 1939  
23

NEZABUDNITE NA NÁS  
**ARTHUR CHITZ**  
47

VOLALI JU LICKA  
**ALICA FLACHOVÁ-PASTOROVÁ**  
91

PRIMADONA ŠTVANÁ OD DIVADLA  
K DIVADLU  
**MARGIT BOKOR**  
109

VTEDY DOMA...  
**EDITH KRAUS**  
125

**WALTER KAUFMANN**  
141

MALIČKÁ SLZIČKA  
**KAROL ELBERT**  
163

CESTA ZÁZRAČNÉHO DIEŤAŤA  
Z KOŠÍC DO GETA V BUDAPEŠTI  
**JOSEF WEISS**  
187

# CONTENTS

---

FOREWORD  
7

IN LIEU OF AN INTRODUCTION  
9

THE EXTENDED ARM  
OF GERMANY  
On Establishing the Music Chamber and Its  
Roles During the Slovak State of 1939  
23

DO NOT FORGET US  
**ARTHUR CHITZ**  
47

THEY CALLED HER LICKA  
**ALICA FLACHOVÁ-PASTOROVÁ**  
91

PRIMA DONNA HOUNDED FROM  
THEATRE TO THEATRE  
**MARGIT BOKOR**  
109

ONCE UPON A TIME AT HOME...  
**EDITH KRAUS**  
125

**WALTER KAUFMANN**  
141

A TINY TEARDROP  
**KAROL ELBERT**  
163

THE JOURNEY OF A CHILD  
PRODIGY FROM KOŠICE TO  
A GHETTO IN BUDAPEST  
**JOSEF WEISS**  
187

MUCKE A VŠETKÝM OSTATNÝM, KTORÝCH  
POSTIHLO ZEMETRASENIE VYVOLANÉ NEMECKÝM  
NÁRODNÝM SOCIALIZMOM.

TO MUCKA AND TO ALL AFFECTED BY THE  
SEISMIC SHIFT UNLEASHED BY THE GERMAN  
IDEOLOGY OF NATIONAL SOCIALISM.

Agata Schindler

Vydanie tejto knihy láskavo podporila pani Paulann Sheets.  
This book has been published with kind support of Paulann Sheets.

# Predslou

ROZPRÁVAJ...  
(Erika Blumgrundová)

*...Keď už nás nebude,  
budú ešte detné naše deti o tom rozprávať?  
Kto našim deťom o tom rozpovie?  
Či v dejepisoch bude prosto stáť  
dátum, stručný údaj,  
bez každej emócie:  
„V civilizovanom dvadsiatom storočí  
šesť miliónov židov  
bez milosti vyškrtli...“*

*Keď pamiatka na nás časom pobledne,  
nájdeš azda tieto riadky:  
okolo srdca pocítiš ťarchu, zachveješ sa  
a na rozprávku svojho predka si spomenieš.*

*Pamiatka na nás tak nezahynie...*

„Pamiatka na nás tak nezahynie...“ Tieto slová nedávno zosnulej poetky z Buenos Aires sa mi vryli do pamäti a už veľa rokov ma inšpirujú. Podnietili mnoho v mojom živote a vyústili v snahe odovzdať všetko, čo len môžem a viem ďalším generáciám.

A v tomto ma nadchla, priam uchwátila kniha Agaty Schindlerovej. Agata ako človek a ako muzikologička pocítila povinnosť voči budúcnosti venovať dvadsať rokov svojej vedeckej kariéry umelcom, ktorých prenasledovali,

# foreword

YOU SHALL NARRATE...  
(by Erika Blumgrundová)

*When we will be no more  
who will tell our children's children  
about our fate?  
Should books of history  
only relate  
facts, formally registered,  
bare of emotion, brief,  
that in the twentieth century  
at the height of civilization  
six million Jews were barbarously rubbed out...*

*When our image fades away with the  
passing of time,  
these lines may reach you...  
Heavy-hearted you will remember then a tale  
once told by some long-forgotten kin.*

*Thus we shall live on in the memory  
of humanity...*

“Thus we shall live on in the memory of humanity...” These words of the poet from Buenos Aires, who, sadly, passed away recently, have been etched in my memory, and have inspired me for many years. They have been at the very source of much in my life, and resulted in my effort to hand all that I am able to, and all I can, to future generations.

All this was brought about by Agata Schindler's book, which enchanted and even enraptured me. Agata, both as a human being



násilne odvliekli do koncentrákov a aj takým, ktorí mali to šťastie, že našli úkryt a tam prežili. V detailnom sledovaní ich krutých osudov je prvá a jedinečná.

Toto dielo jej dalo možnosť sústrediť sa iba na niekoľkých z nich. Pri hľadaní detailov ich života Agata s bolesťou nachádzala informácie o tom, aké bohatstvo talentu a vedomostí sa vznáša v pomyslených hrobch vo vzduchu nad koncentrákmi. Už nikdy sa svet nedozvie, či tam bol budúci Mendelssohn, Rubinstein či Pliseckaja. Bolo to predsa jedno, či to bol roľník, dirigent, tanečnica alebo mäsiar. Skončili na mieste, odkiaľ nebolo návratu.

Jej cieľom je priblížiť nám životné príbehy niekoľkých skladateľov, interpretov a napokon aj mladej baletky, ich boj za holý život a ich lásku k umeniu. Z tých, ktorí prišli naspäť, niektorí sa vedeli vrátiť do života a premeniť svoje ukrutné zážitky na silu, čo im pomáhala zabudnúť. Iní sa však utiahli, lebo ich životná energia sa vyčerpala v snahe prežiť.

Agata majstrovsky nahmatala pulz každého jedného z vybraných umelcov. Ako citlivo, vnímavo a s akou hlbokou ľudskosťou rozpráva o ich osudoch, to sa čitateľ bude môcť dočítať v knihe.

Agata Schindler si týmto dielom viac ako splnila svoju povinnosť voči budúcnosti. Jej kniha je pamätník venovaný umelcom, ktorí pre nič iné ako pre svoje židovstvo museli podstúpiť neopísateľné ponížovanie, nepredstaviteľnú bolesť, až smrť. Pričinila sa veľkým dielom o to, aby aj týchto umelcov budúce generácie nevyškrtli, aby pamiatka na nich nezahynula.

Valéria Tóthová

and musicologist, believed that it was her duty to the future to devote twenty years of her career to the artists who had been persecuted and violently dragged off to concentration camps, and also those who were lucky enough to find a hiding place and survive. She is the first person to thoroughly examine their plight, atrocious and at the same time unique.

In this book, Agata focused only on a few of these artists. While delving into the details of their lives, she discovered, to her deep dismay, what a wealth of talent and knowledge hovers over the imaginary graves of the concentration camps. The world will never know whether it lost future Mendelssohn, Rubinstein, or Plisetskaya. Indeed, it did not matter whether they were a peasant, conductor, dancer or butcher; they all ended in a place of no return.

Agata's objective is to make us aware of the life stories of several composers, performers, and a young ballet dancer; their fight for bare life and their love for art. Of those who came back, some managed to begin to live again and transform their harrowing experiences into a force that helped them to forget; others, however, withdrew from life because their vital energy had been spent in the effort to survive.

Agata has masterfully palpated the pulse of each and every selected artist. How sensitive she is, how perceptive, and with what human depth she tells their tales, is up to the reader to judge.

With this work, Agata Schindler has more than fulfilled her duty to the future. Her book is a memorial dedicated to the artists who, for nothing else but their Jewishness, were subject to unspeakable humiliation, unimaginable pain, and death. Her book is a huge contribution in keeping these artists alive in the memories of future generations.

Valéria Tóthová

# Namiesto úvodu

ROZHOVOR S AUTORKOU

**LUCIA FAJNEROVÁ:** Tento rok je to presne dvadsať rokov, čo sa takzvanej prekliatej hudbe venujete. Akých dvadsať rokov to teda bolo? Ako sa na vás táto téma podpísala a ako ste sa, naopak, vy stihli za ten čas podpísať na nej?

**AGATA SCHINDLER:** Sama som prekvapená, že už toľko rokov trávim v spoločnosti ľudí, ktorých životné osudy sú hanbou civilizovaného sveta. Ľudí, ktorí pocítili nevýslovnú trpkosť a bôľ, ľudí, ktorí rasové prenasledovanie koncom tridsiatych a začiatkom štyridsiatych rokov 20. storočia prežili, ale aj tých, ktorí sa stali obeťami politiky národného socializmu a neprežili ju. Práca s touto témou, navyše, keď ide o oblasť umenia, hudby, tiež nie je bezbolestná. Človek sa vždy do situácie, žije s postihnutými, stávajú sa mu priateľmi; bádateľ hľadá možnosť chytenia sa slamky, ktorá by viedla od barbarstva k ľudskosti. Žiaľ, to mi bolo v mojej práci dopriať iba ojedinele. Počas tých dvadsiatich rokov som publikovala dve knihy, celý rad štúdií v odborných časopisoch i knihách, lexikónové heslá, som autorkou projektov koncertov i autorkou výstavy. Môj dlhoročný výskum sa stal tiež voľným námetom pre slovensko-český film *V tichu* (*In Silence*). Cieľom všetkého tohto úsilia bolo odhaliť maximum toho zabudnutého, pošliapaného a vykytného zo životov a tvorby hudobníkov. Ale tak isto predstaviť ich aj v momentoch ich životných úspechov a šťastia.

# In lieu of an Introduction

INTERVIEW WITH THE AUTHOR

**LUCIA FAJNEROVÁ:** This year, it is exactly twenty years in which you have been researching this so-called 'cursed' music. So, these twenty years, what have they been like? How has this topic affected you, and, vice versa, what have you yourself brought to it in all that time?

**AGATA SCHINDLER:** I myself am surprised that so many years have passed since I have been spending my time in the company of the people whose predicaments are a disgrace to the civilised world. The people who experienced unspeakable suffering and pain, those who survived the racial persecution of the end of the 1930s and the beginning of the 1940s, but also those who fell victims to the politics of National Socialism and did not survive. Working with this topic, particularly that of music and art, is by no means painless either. You step into other people's shoes and live with the stricken who then become your friends; the researcher looks for a possibility of finding a thread which could lead from barbarism to humanity. Sadly, I could only rarely rejoice in such a discovery in my work. During those twenty years I published two books, a whole series of studies in both professional journals and books, and lexicon entries; I project managed concerts and an exhibition. My long-term research became the subject for the Slovak-Czech film

**LF:** Jedným z impulzov, prečo ste sa týmto smerom vlastne vydali, bol vraj aj váš otec, keď vám ešte počas štúdií radil venovať sa téme, ktorej sa pred vami ešte nikto nevenoval. Byť priekopníkom je ale občas zrejme dosť nevďačná úloha, nie? Ako si na svoje začiatky spomínate? Bolo sa o čo oprieť, od čoho sa odraziť?

**AS:** Môj otec iste nemal na mysli, aby som sa zaoberala touto témou, šlo mu zrejme len o to, aby som sa venovala niečomu novému, niečomu zaujímavému. Na jeho radu som si spomenula neskôr, keď som sa rozhodla pátrať po hudobníkoch vymazaných z dejín hudby. Bolo to všetko také nové, také neprebádané, že som ani nevedela, kde začať, po čom pátrať. Tie moje prvé kroky boli nevďačné aj preto, že si moje, aj profesionálne, okolie, myslelo, že pátram po nejakých dobrodruhoch, ktorí opustili svoju vlasť a vydali sa na skusy do neznámeho sveta. Po prvých rešeršiach som totiž narazila na mená, ktoré nikomu nič nehovorili, ktoré boli z dejín hudby po roku 1933 dôkladne vymazané. Paradoxom je, že väčšinu z nich som neobjavila v odbornej hudobnej literatúre, ale v reakčných nacistických publikáciách alebo v trpených židovských periodikách. Až potom som sa mohla sústrediť na výskum, až potom som začala pátrať po konkrétnych umelcoch, ich tvorbe a osude na rôznych kontinentoch. Európska hudba a jej tvorcovia, pokiaľ prenasledovanie prežili, boli roztrúsení po celom svete. Komplikovanejšie sa prejavil moment bádania u hudobníkov, ktorí holokaust neprežili. Ich pozostalosti sú buď stratené, alebo zachované iba v torze na rôznych nepredpokladaných miestach.

**LF:** S témou holokaustu v hudbe ste sa však zrejme stretli už skôr, než sa stala vašou profesionálnou špecializáciou. Spomínate si ešte

*In Silence (V tichu)*. The goal of all this effort has been to reveal the maximum of the lost, the crushed and the ravaged in the lives and work of the musicians; and at the same time also present them in the moments of their triumphs and happiness.

**LF:** One of the impulses guiding your decision to go this way was supposedly your father, who advised you while still in education to focus on a topic which no one else ever studied before. Being a pioneer is sometimes an unrewarding task, is it not? How do you recall the beginnings? Did you have something to support your work, something to use as a starting point?

**AS:** My father had surely not expected me to deal with this topic; I believe what he had in mind for me was to focus on something new, something interesting. I recalled his advice at a later stage when I decided to search for the musicians who had been wiped out of music history. It was all so new, so unexamined; I was at a loss where to start, what to look for. My first steps were additionally unrewarding because people from my professional environment thought that I was searching for some adventurers who had left their native country to seek exciting new experiences in the worlds unknown to them. Indeed, after the first research steps I came across names which no one had heard of before, because after 1933 they were thoroughly deleted from the history of music. It is paradoxical that I discovered most of them in reactionary Nazi publications and barely tolerated Jewish periodicals rather than professional music literature. Then and only then could I start focusing on my research, and only then I began to search for concrete musicians, their work and their fates on various continents. European music and its creators, as long as

na celkom prvú osobnosť, ktorej pohnutý príbeh vás upútal?

**AS:** Bolo to v roku 1968. V Prahe som sa zúčastnila na rozlúčkovom koncerte dirigenta Karla Ančerla s Českou filharmóniou, keď odchádzal do exilu do Kanady. V programe koncertu som sa dočítala, že Ančerl prežil koncentračné tábory. Táto informácia ma hlboko zasiahla. Nechájala som, že nacisti neušetřili od deportácie ani človeka, ktorý rozdával hudbou šťastie iným, že namiesto fraku musel nosiť pásikavú väzenskú uniformu, že hladoval, mrzol, že bol určený na smrť. V tom čase som nemala tušenie, že Ančerl sa ako väzeň podieľal na frapujúcom hudobnom živote terezínskeho geta, že neskôr sa z koncentračného tábora v Osvienčime vrátil ako jediný z rodiny. To posledné stretnutie s ním v Prahe ma poznačilo, tuším, na celý život. Povolanie hudobníka je pre mňa tým najkrajším, mala som vždy pocit, že je niečím výnimočným. Mám k nemu úctu a vzbudzuje vo mne akýsi pocit lásky i pokory.

**LF:** Vaša najnovšia kniha nie je vašou prvou. Čo vás motivovalo napísať ju?

**AS:** Za vznik tejto knihy sa musím poďakovať mojim priateľom, ich návrhu, aby sa všetky štyri osudy hudobníkov spracované vo filme *V tichu* dostali do spoločnej publikácie a hlavne, aby ich skutočné príbehy boli doložené faktmi, dobovými dokumentmi a fotografiami. V priebehu tých dvadsiatich rokov sa mi podarilo dať dohromady a publikovať zo tridsať životných osudov hudobníkov pôvodom z Nemecka, z územia dnešného Česka a Slovenska i z Poľska. Šlo o skladateľov, klaviristov, huslistov, spevákov, učiteľov hudby a hudobných historikov. V novej knihe našiel miesto zlomok z nich. Výber nebol ľahký, v knihe by si zaslúžili byť všetci.

they survived the persecution, were scattered all over the world. The search process proved much more complicated in case of the musicians who had not survived the Holocaust. Their estates are either lost, or only partially preserved in various unpredictable places.

**LF:** You probably came across the topic of the Holocaust earlier, before it became your professional specialization. Can you remember the very first person whose poignant story captivated you?

**AS:** It happened in 1968 in Prague. I took part in the farewell concert of the conductor Karel Ančerl with the Czech Philharmonic, on his leaving for Canada. I read in the concert programme that Ančerl survived two concentration camps. This information deeply disturbed me. I could not comprehend that in their deportations the Nazis had not even spared a man who would give happiness to others with his music, that instead of a tailcoat he had to wear a striped prison uniform, that he was starving, freezing, and that he was destined for death. At the time I had no idea that Ančerl, as a prisoner, took part in the impressive music life of the Terezín Ghetto, and that he later returned from Auschwitz concentration camp as the only survivor in his family. The last meeting with him in Prague left an enduring mark on me for the rest of my life. For me, being a musician is the most beautiful of all the professions, and I have always felt that it is something extraordinary. I hold it in high esteem, and it sparks the feelings of love and humility in me.

**LF:** Your most recent book is not your first. What is the motivation behind it?

**AS:** For this book I need to thank my friends; they suggested that the predicaments of all

**LF:** Ako dlho a ako ťažko kniha vznikala? A prečo ste navrhli, aby vyšla dvojjazyčne?

**AS:** Na knihe som začala pracovať od prvej koncepcie, ktorú som predstavila na jeseň 2014 vedúcemu oddelenia edičnej činnosti Hudobného centra v Bratislave. Pán Zagar sa od prvého momentu môjho návrhu knihy ujal a súhlasil aj s návrhom dvojjazyčnosti. Išlo o to, aby sa po mojich dvoch knihách v nemčine dostal jej obsah okrem slovenskej klientely v anglickom variante aj k čitateľom napríklad v USA alebo Kanade, ktorí sú téme otvorení. Pracovať na knihe, koncipovať ju, potrebuje čas a koncentráciu, navyše, paralelne som bádala, lúštila nečitateľné rukopisy, prekladala pramene a literatúru z nemčiny... V podstate som však vychádzala z posledných rokov môjho bádania a z vlastných publikácií či projektov.

**LF:** Medzi zdrojmi informácií v nej nájdeme nielen archívy, záznamy z matriek, dobovú tlač a korešpondenciu, ale napríklad aj divadelné bulletiny, účty z hotela či dokonca röntgenový snímku! Vašimi skúsenosťami by iste nepohrdla ani niektorá detektívna kancelária. Bolo vaše bádanie v praxi skutočne také dobrodružné, ako to naznačujú tieto predmety?

**AS:** Myslím si, že každé bádanie je istý druh dobrodružstva. Predchádza mu však znalosť matérie, konzekventnosť, istá duševná sila, ale aj šťastie. Žiaden výsledok sa neobíde bez mravčej práce. Držať v rukách materiály, ktoré sa už zdali nenávratne stratené, je neopísateľný pocit. Ideálnym stavom v bádani bolo, keď mi na základe prvých publikácií neznámi ľudia priniesli dobový materiál osobne do rúk. Bolo to tak, napríklad, v prípade drážďanskeho hudobného riaditeľa Arthura Chitza. Bez takejto náhody by sme dnes nepoznali obsah

the four musicians from the film *In Silence (Vtichu)* be published in a single publication, and most importantly, that their real stories be supported with facts, period documents and photographs. In the course of twenty years, I managed to put together and publish around thirty life stories of musicians originally from Germany, the territories of today's Czech Republic, Slovakia, and Poland. They were composers, pianists, violinists, singers, music teachers and music historians. I could only fit a fraction of them into my new book. I struggled with the selection process; all of them would deserve a place in the book.

**LF:** How long and hard was the birth of the book? And why did you suggest it be published bilingually?

**AS:** I started working on the book from its inception, which I presented to the head of the Publishing Department of the Music Centre Slovakia in Bratislava in 2014. From the first moment, Mr Zagar undertook my book proposal, and also agreed with its publication in two languages. Consequently, after my two books in German, this one shall reach the Slovak reading public, and in its English version also the English-speaking readers interested in the subject, including the USA or Canada. Working on a book requires time and focus; moreover, I was simultaneously carrying out further research, deciphering illegible manuscripts, translating sources and bibliography from German... But I based the book primarily on the latest years of my research, and my own publications and projects.

**LF:** Among the sources of information, besides archives, registries, period newspapers and correspondence, there are also theatre programmes, hotel receipts, and even an X-ray! Your expertise could be sufficient

korešpondencie z posledných rokov jeho života. A korunou bádania je skutočnosť, keď napríklad desaťročia nepoznaná tvorba dnes nájde svojich interpretov. Tak to bolo s kompozičnou pozostalosťou drážďanského klaviristu a skladateľa Paula Arona. Diela, ktoré komponoval v exile v Prahe a New Yorku, sa dostali do mojich rúk a medzičasom mali všetky v Drážďanoch svoju premiéru. Na jeseň 2015 odzneli v Drážďanoch, Lipsku a v Chemnitz orchestrálne koncerty, ktorých prvá polovica pozostávala z jeho tvorby. Paul Aron sa po desaťročiach vrátil tam, kam patrí. Bol to nadaný umelec.

**LF:** Na rozdiel od dnešnej digitálnej doby bola administratíva prvej polovice 20. storočia oveľa náchylnejšia na nepresnosti a omyly. Občas ste sa borili so skomolenými menami, inokedy nebolo isté ani miesto a dátum niekoho narodenia. Ako ste sa s týmito neistotami vyrovnávali? Nedostávali ste sa pre ne do slepých uličiek či na falošnú stopu?

**AS:** Ak dovoľíte, budem vás trochu korigovať. Digitálna doba vôbec nie je garantom exaktných výpovedí. Ba naopak. Ak sa chyba raz dostane do internetu, je ju ťažké odstrániť. Vyrovnáť sa s neistotami znamená dopátrať sa originálnych dobových prameňov, ktoré sa v internete obyčajne nenachádzajú, a tieto vyhodnotiť. Tak ako je na jednej strane digitálny svet plný zaujímavých informácií, tak je na strane druhej plný mylných faktov.

**LF:** Žijete a pôsobíte už desaťročia v Drážďanoch, no po stopách hrdinov svojej knihy ste sa vrátili aj na rodné Slovensko. Ako sa vám tam bádalo? S akou ochotou, ale aj odozvou na vašu prácu ste sa tam stretli? Existuje vôbec na Slovensku nejaký systematický záujem o túto špecifickú problematiku?

for a detective agency. Was your search in practice really as adventurous as these sources indicate?

**AS:** I think that any research is a kind of adventure. But it needs to be preceded by the knowledge of the subject matter, rigour, a certain mental strength, but also good luck. No result can be achieved without painstaking work. The feeling of holding in your hands the materials that had long seemed irretrievably lost is indescribable. To me, an ideal state in my research happened when, based on the first publications, strangers would bring period material and hand it personally to me. That happened, for instance, in the case of the Dresden music director Arthur Chitz. Without such a coincidence, we would never know the contents of the correspondence from the final years of his life. And the apex of my exploration is the fact that a musical work, unknown for decades, finds its interpreters today. Such was the case of the compositional estate of the Dresden pianist and composer Paul Aron. I obtained the works he had composed in exile in Prague and New York, and in the meantime all of them had their premiere in Dresden. In the autumn of 2015, in Dresden, Leipzig and Chemnitz, people heard the orchestral concerts, half of which consisted of his work. After decades, Paul Aron returned where he belonged. He was a gifted artist.

**LF:** Unlike today's digital age, the administration of the first half of the 20<sup>th</sup> century was much more prone to inaccuracies and errors. From time to time you struggled with twisted names, or sometimes with ambiguous places and dates of people's birth. How did you cope with the uncertainties? Did you not wander off towards a dead end, or veered off onto a false trail?

**AS:** Až na jednu výnimku v jednom archíve som našla všade ochotu a otvorené dvere nielen vo fáze bádania, ale i v záujme zverejniť jeho výsledok. Spočiatku to bola Nadácia Hemerkovcov, neskôr Slovenský rozhlas, napokon časopisy Slovenská hudba a Hudobný život, ktoré v rokoch 2003 až 2014 uverejnili viacero mojich štúdií. Ohlasy čitateľov sa dostali ku mne. Prekvapil ma ich záujem, ale aj nadšenie z toho, že sa môžu dočítať o histórii, s ktorou sa ešte nestretli.

**LF:** Drážďanské Centrum pre prenasledovanú hudbu, v ktorom ste sama s touto témou začínali, napokon po krátkom čase pre nedostatok financií zaniklo. Je teda aj v Nemecku ťažké presvedčiť o potrebnosti a hodnote takéhoto výskumu?

**AS:** Áno, získať akúkoľvek finančnú, a tým aj morálnu podporu je problém.

**LF:** Po páde komunizmu bolo mnoho prenasledovaných umelcov rehabilitovaných, z trezorov vychádzali zakázané knihy či filmy. Laik by možno predpokladal, že to podobne muselo fungovať aj po víťazstve nad fašizmom v prípade židovských hudobníkov. Váš výskum ale práve vychádza zo smutnej skutočnosti, že to tak nebolo a nie je dodnes. Ako je to možné a dá sa to ešte vôbec napraviť?

**AS:** V prípadoch prenasledovania hudobníkov za čias národného socializmu – a boli ich spolu stovky! – si treba uvedomiť, že hudobná obec, ktorá je relatívne malá, sa poznala pred rokom 1933 i po oslobodení. Každý vedel, *who is who* i ako sa kto zachoval. Mnohí z prisluhovačov však po roku 1945 zastávali naďalej dôležité funkcie alebo prinajmenej žili bežným životom, kým tí prenasledovaní buď zahynuli, alebo žili v exiloch. Tí, ktorí prežili nemecké koncentračné tábory, o svojich

**AS:** I shall correct you a little if I may. The digital age is by no means a guarantee of exact statements. Quite the contrary; once an error enters the internet it is difficult to remove. Dealing with inaccuracies means ascertaining the original period sources which usually do not feature on the internet, and subsequently evaluating them. On the one hand, the digital world is full of interesting information, but on the other hand full of erroneous facts.

**LF:** You have lived and worked in Dresden for decades, however, you went in the footsteps of the protagonists of your book to the native Slovakia. How was it for you? What kind of goodwill as well as response did you encounter? Is there in Slovakia a systematic approach to this specific subject at all?

**AS:** Everywhere, with a single exception in one of the archives, I found goodwill and open doors not only in the research stage, but also in the willingness to publish its results. Initially, it was the Hemerka Foundation (Nadácia Hemerkovcov), later the Slovak Radio, and in the end the magazines *Slovenská hudba* and *Hudobný život*, both of which published a number of my studies between 2003 and 2014. Readers' responses surprised me by their interest in the subject, but also their curiosity to read about the history hitherto unknown to them.

**LF:** The Dresden Centre for Persecuted Music, in which you yourself began researching the subject, eventually, after a short time, ceased its activities due to lack of finances. Does it mean then that in Germany, too, it is difficult to argue for the necessity and value of such examination?

**AS:** Yes, getting any financial along with moral support is problematic.

strastiach verejne sotva hovorili, na zahojenie svojich rán potrebovali čas. Záujem o nedávnú minulosť nebol po vôli tých, ktorých život sa vyvíjal počas národného socializmu i po ňom kontinuálne, najlepšie bolo nedotknúť sa jej. Z tejto situácie vychádza aj odpoveď na fakt, že napríklad z povojnovej hudobnej encyklopedickej literatúry vypadli bez protestu odborného redakčného kolektívu mená, ktoré tam patriť mali. Až mladšia či ďalšia generácia musela nadobudnúť odvahu vysloviť neprijemné veci. Napraviť sa dá ten dlhý čas mlčania iba čiastočne, medzičasom niet svedkov a ani stav prameňov nie je optimálny.

**LF:** Niektoré mená nám sú dnes však predsa známejšie ako iné. Kým jedného totiž totalita celkom zničila, iným sa z nej podarilo vykorčuľovať, a dokonca nájst nové smerovanie aj pre svoju tvorbu. Človek sa neubrání otázke, ako to, že jedni prežili a druhí nie? Bolo to húževnatosťou? Vplyvnými kontaktmi? Alebo všetko riadila len neosobná náhoda?

**AS:** Goebbelsov úrad mal jeden cieľ: zlikvidovať všetko židovské, aj hudobníkov, ich tvorbu, ich hudbu. Z toho hľadiska mal každý, kto tento cieľ prežil, šťastie. A to šťastie bolo, ako sa bádáním dozvedáme, zhodou nespočetných a neuveriteľných náhod. Sotva známy je fakt, že v kritickom čase sa v Bratislave zachránila rakúska huslistka Anna Kux-Poláková, priateľka Almy Rosé, ktorú ukryl Nemeč žijúci v Bratislave, klavirista Michal Knechtsberger.

**LF:** V prípade obetí holokaustu vo všeobecnosti, ale ak ide o umelcov s bohatými kontaktmi a silným renomé v zahraničí zvlášť, sa natíska otázka, prečo neušli, kým bol čas. Prečo sa neusadili kdesi v zámorí, ba naopak, viacerí sa dokonca dobrovoľne vracali? Existuje na ňu jednoznačná odpoveď?

**LF:** After the fall of Communism, many persecuted artists were rehabilitated and banned books and films were released from depositories. The layman might presume that the same must also have happened to Jewish musicians after the victory over fascism. However, your research is based on the sad reality that it was not and is not yet the case. How is it possible, and can it be remedied at all?

**AS:** With regard to the persecution of musicians during National Socialism – and there were hundreds! – it should be noted that in the music community, which is relatively small, people knew one another both before 1933 and after the liberation. Everyone knew who is who, and who did what. Many sycophants continued to hold important positions even after 1945, or at least they lived a normal life, whilst the persecuted either perished or lived as exiles. Those who survived the German concentration camps hardly ever spoke of their sufferings; they needed time to heal their wounds. An interest in recent history was not favoured by those whose lives developed during Nazism and continued afterwards; they preferred not to touch the subject at all. This situation can also answer the fact that, for instance, the post-war music encyclopaedic literature dropped the names that should have been there, with no protests from the professional editorial boards. It was left to the younger, or the next generation to pluck up the courage and speak uncomfortable truths. To remedy the long period of silence is only possible partially, whilst there are neither witnesses nor sources in an optimum state.

**LF:** Today, however, some of the names are more familiar to us than others. Some were totally destroyed by the totalitarian regime, whilst others managed to extricate themselves



**AS:** Odpovede na vašu otázku, prečo neušli, kým bol čas, by bolo zaujímavé počuť od tých, ktorí ostali v pasci a holokaust neprežili. Tí, ktorým sa podarilo vrátiť z táborov, vyslovili niekoľko dôvodov. Ten okruh je však príliš komplexný na to, aby sme ho tu podrobne rozviedli. Vieme však, že nie všetci spočiatku odhadli situáciu ako životu nebezpečnú, nie všetci ušli v čase, keď odchod do neznámeho exilu bol relatívne neproblematiký. Aj otázka veku či otázka opustenia ťažko nadobudnutého majetku zohrala svoju úlohu, všetci boli so svojím domovom spätí, nie zriedka ako uznávaní a vážení občania. Osudová bola však čoraz viac vyhrcojúca sa perzekúcia židov a rozmáhajúca sa mocenská situácia Tretej ríše po celej Európe. Získať vízum do bezpečných krajín, napríklad do USA, znamenalo trafiť sa do kvót tej-ktorej krajiny a prípadný držiteľ víza musel v tom čase disponovať i potrebnými finančnými prostriedkami. Nielen poradovníky, ale i ceny lodných lístkov závatne rástli. No a uvediem azda ešte jeden dôvod: mnohí sa konvertovaním zo židovskej na kresťanskú vieru sami za židov nepokladali, so svojím prenasledovaním dlho nepočítali. Bolo to tak, že každá rodina mala svoju vlastnú filozofiu prežitia.

**LF:** Kolegovia, priatelia či učitelia (a nechýbali medzi nimi ani skutoční hudobní veľikáni) sa podľa zistení vo vašej knihe všemožne zastávali prenasledovaných židovských umelcov. Našli sa však aj prípady, keď protižidovské zákony využili hudobníci ako nástroj na vyradenie konkurencie?

**AS:** Zosadením či vyradením ktoréhokoľvek človeka z akejkoľvek funkcie sa vytvára miesto pre niekoho iného. Keď napríklad z postu koncertného majstra orchestra dočasný odíde, miesto obsadí iný človek, voľné miesto šéfdirigenta tiež neostane prázdne.

out of it and to even find a new direction for their lives and work. One cannot help the question, how come some survived and others did not? Was it due to their resilience, or rather their influential contacts? Or was it all guided by some impersonal coincidence?

**AS:** There was only one single goal to Goebbels's office: to eliminate all that was Jewish, including musicians and their work, their music. In this regard, everyone who survived this goal was truly lucky. And the good luck was brought about, as we learn from the research, by countless and most incredible coincidences. There is a little known fact, for instance, in Bratislava during the critical time, the Austrian violinist Anna Kux-Polák, a friend of Alma Rosé, saved herself after the pianist Michal Knechtsberger, a German living in Bratislava, hid her.

**LF:** In the case of the Holocaust victims in general, but particularly those with abundant contacts and excellent reputations abroad, a question arises: Why did they not escape while they still could? Why did they not settle somewhere overseas, and did quite the opposite, many of them even willingly returned? Is there an unambiguous answer?

**AS:** As for your question why did they not flee while they could, it would be interesting to hear the answers of those who remained trapped and did not survive the Holocaust. Those who managed to return from concentration camps spoke of a number of reasons. The subject, however, is too complex for us to deal with in detail now. What we know though is that initially not all of them estimated the situation as life threatening, not all of them chose to flee at the time when going to an unknown place of exile was still relatively unproblematic. Also, the issue of

V hudobnej oblasti tridsiatych rokov 20. storočia je možné menovať viacero príkladov, keď boli medzinárodne uznávaní hudobníci za hanebných okolností nahradení druhoradými: zo svojich postov museli odísť dirigent Bruno Walter, skladateľ Arnold Schönberg, klavirista Artur Schnabel, huslista Szymon Goldberg a mnohí ďalší. Na podklade protizhidských zákonov pracovala Ríšska hudobná komora konzekventne na tom, aby vyradila židov, ktorí boli rasovo nevyhovujúci a boli navyše aj konkurentmi.

**LF:** V prípade niektorých hudobníkov akoby ste sa v knihe pokúšali prísť na kĺb aj otázke, aký potenciál sa v nich vlastne ukrýval a kam to mohli dotiahnuť, ak by sa ich život odohrával na lepšom mieste či v lepšom čase. Je medzi príbehmi nejaký, pri ktorom vás nemožnosť zodpovedať túto otázku ako muzikologičku zvlášť trápí?

**AS:** Vo všetkých príbehoch, ktoré sa dostali do knihy, došlo k zásadnému životnému zlomu, ktorý zanechal na všetkých umelcoch stopy a pre nás v niektorých prípadoch znamenal stratu ich posolstva. Keby Arthura Chitza neboli odvliekli do tábora, keby dožil svoj život v Drážďanoch, neboli by sa stratili partitúry jeho komorných a klavírných diel ani obrazy maľované jeho manželkou. Keby klavirista Josef Weiss, v čase, keď bol starcom, nemusel ujsť z Berlína, možno by sme mali v rukách noty jeho transkripcií, ktorými frapoval ako klavirista svoje okolie. Skutočnosť, že sa obom po roku 1945 desaťročia nikto nevenoval, že nemali svojich advokátov, že sa nedostali do dejín hudby, ich obrala vlastne druhýkrát o ich život.

**LF:** Konkrétnych príbehov je vo vašej knihe len niekoľko, iste sú však len takpovediac špičkou ľadovca a tých hudobníkov poznačených

age, as well as leaving one's property acquired by hard work, played a certain role; they were all closely connected to their home, and were often respected and honourable citizens. What was fatal was the progressive escalation of the persecution of Jews and the expanding power of the Third Reich across Europe. Getting a visa to safe countries like the USA was about fitting into the quotas of the country in question; moreover, the potential visa holder had to have disposable finances. The waiting lists were ever longer and the ship fares continued to sky rocket. And there was one more reason: many of them, having converted from Judaism to Christianity, did not consider themselves Jewish, and for a long time did not expect to be an object of persecution. Each and every family had their own survival philosophy.

**LF:** According to the findings in your book, colleagues, friends and teachers (among them true music giants) supported the persecuted Jewish artists in every possible way. However, in some cases musicians used anti-Jewish laws for their own advantage as a tool to get rid of competition.

**AS:** Demoting or sacking any man from any position creates a job vacancy. For example, when the position of the concert master of an orchestra is vacated, his place is taken up by another person; the same is true of the position of the chief conductor. From the music field of the 1930s it is possible to name a number of examples when internationally acclaimed musicians were replaced by second-class ones: the conductor Bruno Walter, composer Arnold Schönberg, pianist Artur Schnabel, violinist Szymon Goldberg and many others were forced to leave their posts. On the basis of the anti-Jewish laws, the Reich Music Chamber consequently

holokaustom bolo zrejme oveľa viac. Dá sa povedať, že sa nacizmus podpísal pod dnešný celkový obraz európskej hudby? Bola by bez neho iná?

**AS:** Nepochybne. V dôsledku rasovej politiky a rozpútania celosvetovej vojny zahynulo spolu päťdesiat miliónov ľudí, medzi ktorými sa stratila i hromada hudobných talentov. Ale ostane iba na pôde dnešného Česka, ktoré prišli o takých skladateľov v čase ich tvorivých rozletov, akými boli napríklad Viktor Ullmann, Hans Krása, Pavel Haas, Gideon Klein alebo Erwin Schulhoff. O nacistami zhabaných a doposiaľ nenájdenných vzácných hudobných nástrojoch ani nehovoriac... Tie sú tiež súčasťou kultúrneho dedičstva...

**LF:** V kapitole venovanej speváčke Margite Bokorovej citujete recenzenta, ktorý vo svojom článku pomerne otvorene kritizuje fakt, že bola taká kvalitná umelkyňa odsunutá zo svojho pôsobiska. Boli takéto vyjadrenia neobvyklé? Zo strany recenzenta možno až trúfalé?

**AS:** Bola to skutočne neobvyklá, trúfalá a zriedkavá reakcia recenzenta. Vo všeobecnosti bolo príznačné, že mená umelcov, ktorí boli prepustení alebo zutekali, sa prestali v tlači objavovať. Ako keby ich nikdy ani nebolo bývalo.

**LF:** V rovnakej kapitole na záver vyjadrujete nádej, že „jej meno nepochybne ozdobi doposiaľ skromnú historicko-kultúrnu scénu Lučenca“. Potrebujú slovenské rodiská židovských umelcov trochu podpichnúť, aby sa k nim začali hlásiť?

**AS:** Keď myslíte mesto Lučenec a s ním spojené rodisko sopranistky Margity Bokorovej, nedávajme za vinu mestu, že sa k slávnej

worked towards eliminating Jews who were racially intolerable, and, by the same token, were also competitors.

**LF:** For some musicians in your book, you seem to be trying to get to the bottom of the question what was their hidden potential, and what could they achieve had their lives unfolded in a better place or better time. Is there one among the life stories which is particularly frustrating for you as a musicologist unable to answer this question?

**AS:** In all the stories that have made it into the book, there was a major break-point in their lives which left an undeletable mark on all of them, and sometimes it meant the loss of their legacy. Had Arthur Chitz not been dragged off to the camp, had he ended his life in Dresden, the scores of his chamber and piano works would have not got lost, nor the pictures painted by his wife. If the pianist Josef Weiss, already an old man, had not had to leave Berlin, we might have held in our hands the scores of his transcriptions with which he, as a pianist, used to transfix his listeners. The fact that after 1945, their music was studied by no one, they had no advocates and their names were dropped from music history actually meant that both of them were deprived of life for the second time.

**LF:** Your book only lists a few particular stories, and they are certainly just, so to speak, the tip of the iceberg, and there were likely many more musicians affected by the Holocaust. Could we say that Nazism has left its mark on the overall picture of today's European music? Would it be different had it not happened?

**AS:** Undoubtedly. As a result of racial policies and the unleashing of a world war, fifty

rodáčke nehlásilo. Veď v ňom nikto ani nemohol vedieť, že taká umelkyňa pochádzala práve odtiaľ, miesto jej rodiska bolo desaťročia nevyriešené.

**LF:** Bádanie vás priviedlo aj k viacerým osobným stretnutiam, ba azda až k nadviazaniu priateľstva s niektorými z tých, čo prežili, či aspoň s ich potomkami a príbuznými. Ako vašu prácu vnímajú?

**AS:** Keďže sú to už toľké roky, ktoré ma viažu k tejto téme, mala som možnosť a šťastie stretnúť ľudí, ktorých osudmi som sa zaoberala a ktorí holokaust prežili. Huslista Henry Meyer, člen slávneho amerického LaSalle String Quartet, mi nielenže porozprával o svojom osude väzňa vo viacerých koncentračných táboroch, ale prezradil mi tiež, kde sa nachádza pozostalosť Paula Arona. Henry Meyer bol aj autor predslavu k mojej prvej knihe, ktorá obsahuje kapitolu o ňom. Dnes mu už za nič poďakovať nemôžem, nie je medzi živými. S dnes už tiež nežijúcou klaviristkou Editou Krausovou, známou tým, že bola zapojená do hudobného života v terezínskom gete, ma spájalo vzácné priateľstvo. Korene malo v mojom bádani po Walterovi Kaufmannovi, ktorého poznala celý život. Už dlhoročnými priateľmi sú mi pozostalí po drážďanskom hudobnom riaditeľovi Dr. Arthurovi Chitzovi, žijúci v USA. Ich predok, ktorý sa takmer bez stopy vytratil z hudobného života Prahy i Drážďan, im je bytostne blízky, jeho prinavrátanie do sveta hudby je pre nich zadosťučinením. Viacerí členovia rodiny sa podieľali na sponzorskej kampani pre film *V tichu*, manželka syna Arthura Chitza pani Paulann Sheets prispela na film levím podielom a sponzorovala veľkoryso i preklad tejto knihy do angličtiny.

**LF:** O oživenie odkazu poznačených hudobníkov sa pokúšate nielen na papieri, ale aj

million people died, including many musical talents. But let us just stay on the territory of today's Czech Republic which lost composers in their creative prime, such as Viktor Ullmann, Hans Krása, Pavel Haas, Gideon Klein, or Erwin Schulhoff. Not to mention the precious musical instruments seized by the Nazis, which are still unaccounted for... They, too, are part of cultural heritage...

**LF:** In the chapter devoted to the singer Margit Bokor, you quote an article of the reviewer who rather openly criticises the fact that such a high quality artist was removed from her position. Were such words unusual, even audacious at the time?

**AS:** It was indeed an unusual, daring and rare response by a reviewer. In general, it was symptomatic that the names of the artists who had been sacked or had fled stopped being mentioned in the press. As if they never existed.

**LF:** At the end of the same chapter you express the hope that 'her name will undoubtedly decorate the hitherto modest historical and cultural scene of Lučenec.' Do the Slovak birthplaces of Jewish artists need a little tease before they begin to acknowledge them?

**AS:** If you mean the town of Lučenec as the birthplace of the soprano Margit Bokor, let us not blame the town itself for not avowing its native daughter. It was indeed impossible to know that such an artist came from there, since her birthplace had been ambiguous for decades.

**LF:** Your quest has led you to numerous personal encounters, even to forging friendship with some of the survivors, or their descendants and relatives. How do they perceive your work?